

A LÚD, A HATTYÚ ÉS A FELELET

BÁTHORY ORSOLYA*

Pázmány Péter *Felelet* című vitairatának 2000-ben megjelent szövegkiadását Hargittay Emil rendezte sajtó alá.¹ A vitairat valamennyi, a szövegkiadáshoz áttekintett példánya tartalmaz egykorú, magától Pázmánytól származó szimultán javításokat.² A legtöbb korrekciót és betoldást viszont abban az ún. munkapéldányban találjuk, ami a modern szövegkiadás alapjául is szolgált, és amely ma Zsámár József magángyűjtő könyvtárában lelhető fel.³ Hargittay Emil szerint ez a kötet az „első fennmaradt”, Pázmány által (– kiegészítés tőlem) „saját kezűleg alaposan korrigált és kibővített szerzői példánynak” tekinthető. A benne lévő bejegyzések egy része az első megjelenés (1603) idejére tehetőek, és lényegében a nyomdából frissiben kikerült szöveg sajtóhibáinak javításai. Időben később keletkezettek azok a „hosszabb terjedelmű kiegészítések”, melyek „az argumentáció erősítésére” szolgáltak. Végezetül elkülöníthetjük a „nem szorosan a szöveg megformálásához tartozó egyéb megjegyzéseket”, melyek datálása a *Kalauz* 1613. évi első kiadása utánra tehető.

Az argumentáció alátámasztására felvonultatott kéziratos bejegyzések nagy része egy, legfeljebb két újabb locust és/vagy citátumot ad meg a nyomtatott szöveg adott helyéhez kapcsolódóan. Találunk azonban hosszabb egységeket képező annotációkat is, amelyekben Pázmány több idézetet is felsorakoztat mondanivalójának alaposabb kifejtése végett.

Egy ilyen hosszabb terjedelmű bejegyzést találunk a *Felelet* nyomtatott szövegének egy Husz Jánossal (1369–1415) foglalkozó része mellett. Az itt felsorolt locusok Luther Mártonnak a cseh prédikátor teológushoz és az ő tanításához való viszonyát taglalják. A szöveg, amire a bejegyzések vonatkoznak a következő: „Hus Ianos emlékezetiben gönörködíc Luther, söt azt iri hofi halalakor ő felöle Prophetalt Hus Ianos, es azt monta, *Anserem occiditis, ueniet Cygnus*: Ezt pedig az kis vyabul

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ Pázmány Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, kiad. Hargittay Emil, Bp., Universitas, 2000. (A továbbiakban: Pázmány 1603/2000).

² Clauser Mihály, *Pázmány Péter írói műhelyéből*, Regnum, 1936, 148.

³ A példány leírását lásd: Pázmány 1603/2000, 8.

szopta Luther, mert soha senki ö előtte effele iöuendöleset Hus Ianosnac nem irta.”⁴ Pázmány itt Husz János utolsó, a *Felelet* keletkezésének idejére már szállóigévé vált szavait parafrazálja. A közismert hagyomány szerint ugyanis az eretnekség vádjai miatt máglyahalálra ítélt Husz János kivégzése előtt nem sokkal észak felé fordulva ezt mondta volna: „Hodie anserem assatis, post centum annos cygnus venturus est, quem non poteritis assare.”⁵ Vagyis „a ludat ma ugyan megégetitek, száz év múlva azonban egy hattyú jön majd, akit nem égethettek meg.”⁶ A Husz prófécijaként híressé vált mondás eredete utáni nyomozás már a 17. században elkezdődött, számos írás született ebben a tárgyban, így én csak a legfontosabb eredményeket szeretném itt összefoglalni, kiegészítve azokat a saját gondolataimmal.

A 16. században feltűnt, elsősorban a lutheránusok körében terjedő értelmezés szerint a lúd-hattyú allegória mögött Husz János és Luther Márton személye, valamint a kettejük közti „reformációs” kapcsolat rejtezik: Huszt az előreformátort még el tudták hallgattatni, viszont Luther és a reformáció már győzedelmeskedni fog.⁷ A vallásmegújító mozgalom győzelmének idejét is megjövendölte Husz, hiszen száz évvel a kivégzése után (1415) 1517-re tehetjük a lutheri reformáció kezdetét. Néhányan a kinyilatkoztatás értelmezői közül a „nomen est omen” alapján is igyekeztek igazolni a mondás hitelességét, mondván csehül a „hus” („husa”) ludat jelent, (maga Husz János leveleiben többször élt a lúd metaforával saját személyére vonatkozóan), a „lutter” pedig hattyút.⁸ A jövendölés első írásos megjelenése után kutatva azt tapasztaltuk, hogy a Huszról író 15. századi szerzők művei nem említik azt.⁹ A legkorábbi közlések között tarthatjuk számon Matthias Flaciusnál lévő változatát:

⁴ Pázmány 1603/2000, 49:23–50:2.

⁵ Legújabbban Volkmar Joestel tanulmánya foglalkozott a Husznak tulajdonított jóslattal: Volkmar JOESTEL, *Die Gans und Der Schwan. Eine Allegorie auf Jan Hus und Martin Luther = Luther mit dem Schwan – Tod und Verklärung eines grossen Mannes. Katalog zur Ausstellung in der Lutherhalle Wittenberg anlässlich des 450. Todestages von Martin Luther vom 21. Februar bis 10. November 1996*, hrsg. Lutherhalle Wittenberg, Gerhard SEIB, Berlin, Schelzky & Jeep, 1996, 9–12.

⁶ A témában két igen alapos tanulmány is született: J. Ch. W. Augusti, *Beyträge zur Geschichte und Statistik der evangelischen Kirche*, Erstes Heft, Leipzig, Dyk’schen Buchhandlung, 1837, 132–152. Adolf Hauffen, *Husz eine Gans – Luther ein Schwan = Untersuchungen und Quellen zur germanischen und romanischen philologie*, Zweiter Teil, Prag, Carl Bellmann, 1908, 1–28.

⁷ Luther huszizitizmushoz való viszonyulásának alakulását részletesen ismerteti Székely György, *Husz János öröksége Luther reformációjában = Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*, szerk. Fabiny Tibor, Bp., Evangélikus Sajtóosztály, 1984, 105–119.

⁸ Daniel Gerdes, *Introductio in historiam evangelii seculo XVI passim per Europam renovati*, Groningae, 1744, 51. Azt hogy a „lutter” csehül ludat jelentene, könnyedén cáfolta meg Johann Christian Wilhelm Augusti (1777–1841), aki evangélikus egyháztörténettel foglalkozó tanulmánykötetének egyik fejezetében vizsgálta a Husznak tulajdonított jóslat hitelességét. Szerinte a „Luter”, „Lutter”, „Ludr”, „Lodr”, vagy más, Luther nevéhez hasonló szó nem létezik „hattyú” jelentéssel sem a cseh, sem a lengyel, de még az orosz nyelvben sem. Vö. Augusti, *i. m.*, 133.

⁹ Itt elsősorban Petrus de Mladoniovicz (Petr z Mladoňovic) művére kell gondolnunk, melynek címe: *Relatio de magistri Joannis Hus causa in Constantiensi consilio acta = Documenta magistri Joannis Hus: vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam*, ed. Franciscus Palacký, Pragae, F. Tempsky, 1869, 237–324. Aeneas Sylvius *De Bohemorum origine ac gestis historia* (Coloniae, 1524) című műve szintén nem közli ezeket az utolsó szavakat.

„Me iam, inquit, anserem (nam id Hus Bohemice significat) assatis: sed veniet postea cygnus, qui vobis aliquanto melius cantabit, nec tamen eum assare poteritis.”¹⁰ Michael Slavatának, a wittenbergi egyetem rektorának 1572-es beszédében idézett verzió így szól: „Anserem modo assatum iri, sed cygnum tunc surrecturum, quem non sint exusturi.”¹¹ Az időben ehhez legközelebb álló változatot pedig Aegidius Hunniusnál olvashatjuk: „Hodie assabunt anserem (nam Hus anserem significat) post centum vero annos audient canentem cygnum: hunc ferant necesse erit.”¹² A további latin nyelvű változatok némelyikében assabunt helyett *assant* vagy az égetés szinonimájaként az *uritis* szerepel, a *post centum annos* fordulatot néhol mellőzik, a *cygnus* helyett olykor *olor* áll, és vagy elhagyják előle a *canentem* jelzőt vagy *niveust* tesznek a helyébe. Ezeket a megfogalmazásbéli különbségeket azonban nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, minthogy valamennyi verzió értelme, lényege ugyanaz. A mondásnak valószínűleg azért van ennyi latin nyelvű változata, mert az azt citáló szerzők sokszor nem egymástól idézték a jövődölést, hanem külön-külön, saját maguk fordították latinra az egyébként nem latin nyelvű eredeti mondást. Ezt a sejtést igazolta Aegidius Hunnius, aki a már fentebb idézett beszédében azt írja, hogy Husz jövődölését Luther közölte abban a glosszában, melyet az V. Károly császár által a lutheránusok ellen kiadott ediktumhoz írt.¹³ Ezek szerint a jóslat egyik legkorábbi ismert változatának nyelve a német volt. Luther összes művének ún. weimari kiadásában meg is találjuk a Hunnius által latinul idézett német szöveget, mely 1531-ben íródott. „Johannes Hus hat von mir geweisagt, als er aus dem Gefängnis im Böhmerland schrieb: Sie werden jetzt eine Gans

¹⁰ Matthias FLACIUS Illyricus, *Catalogus testium veritatis*, Basileae, 1556, 850.

¹¹ *Oratio de Hussiticis motibus, recitata (...) ab inchyto et generoso Dn. Michaele Slavata, Barone a Chlum et Cossumberg etc. Academiae Witenbergensis Rectore, Anno Christi, MDLXXII.* = Joachimus Camerarius, *Historica narratio de fratribus Fratrum Orthodoxorum Ecclesiis in Bohemia, Moravia et Polonia*, Heidelbergae, 1605, 251.

¹² Aegidius Hunnius, *Oratio habita in saeculari festo natalitio academiae Witebergensis*, Witebergae, 1602, [B4]. A jóslat további szövegverziói: „Centum revolutis annis Deo et mihi respondebitis. Idem dixit, nunc quidem illos anserem (huss Bohemis anser) comburere, at ex cineribus suis exoriturum olorem, quem torrere non poterunt.” (In: Johannes Crocius, *Anti-Becanus*, Tomus primus, Cassellis, 1643, 808b). „Hodie anserem uritis, (Huss enim lingua bohemica significat anserem) sed post centum annos ex meis cineribus nascetur cynus, quem non poteritis assare.” (In: Christianus Matthaeus, *Theatrum historicum theoretico-practicum, in quo quatuor monarchiae, nempe [...]*, Amstelodami, 1648, 685.) „Hodie Anserem assatis, centum ab hinc annis niveus Cygnus veniet, quem occidere non valebitis.” (In: R. P. Natalis Alexander, *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti ab orbe condito ad annum post Christum natum millesimum sexcentessimum [...]*, Editio omnium novissima, Tomus nonus, Lucae, 1752, 81.)

¹³ Iam de vaticinio gloriosissimi martyris Johannis Hussi An. Dom. millesimo quadringesimo decimo quinto quid dicam? Certe Lutherus ipse rebus durissimis, dira moliente Caesare, non mediocriter illo se solatus est. Itaque in sua glossa super Edictum Caesareum, quod tamen non Caesari, sed alii cuidam artificio tribuendum cense, scribit his verbis: Sanctus Ioannes Hussus de me vaticinatus est, cum scriberet ex carcere ad Bohemos: Hodie assabunt anserem (nam Hus anserem significat) post centum vero annos audient canentem cygnum: hunc ferant necesse erit. Et adijcit Lutherus: Do sol es auch bey bleiben/ ob Gott wil. Hunnius, *i. m.*, [B4–B5].

braten (denn der Name Hus heißt Gans). Aber in hundert Jahren werden sie einen Schwan singen hören, den sollen sie leiden. Da soll es auch dabei bleiben, wenn Gott will.¹⁴ Amint azt már fentebb említettük a jövendölés latinul csak a 16. század második felében tűnik fel, tehát az 1531. évi német változat feltétlenül az időben korábbi megfogalmazása Husz állítólagos szavainak. Ez előtt csak egyetlen olyan írást találunk, melyben a mondás szintén német verziója olvasható, az pedig ismételtén Luthertől származik. A Dániel próféta könyvéhez írt előszavában ugyanis ezt írja: „(...) bis daß ihn zu dieser Zeit das Geschrei erschreckt, daß Johannes Huss ein Vorläufer gewest ist, wie er ihnen verkündiget hat im Geist, da er sprach: »Über hundert Jahr sollt ihr Gott und mir antworten.« Item: »Sie werden eine Gans braten (Huß heißt Gans); es wird ein Schwan nach mir kommen, den werden sie nicht braten.« Und ist also geschehen: er ist verbrannt Anno 1416. So gieng dieser itziger Hader an mit dem Ablaß Anno 1517.»¹⁵ (Pázmány egyébként ugyanezt a helyet idézi latinul a Husz Jánosra vonatkozó kéziratos bejegyzései között.)¹⁶ Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy Husz állítólagos jövendölésének szerzője maga Luther volt, de legalábbis ő volt az első, akinek a művében a jóslat ebben a formában megjelent.¹⁷ J. Ch. W. Augusti a jóslat hitelességét vizsgáló tanulmányának legalábbis ez a végső következtetése.

Luther nyomán elsőként Johannes Agricola idézte a német nyelvű jóslatot ötfelvonásos színművében, mely a konstanzi zsinat tárgyalótermében játszódik.¹⁸ (Ugyancsak Agricola adta ki még 1529-ben Petrus Mladoniovicz Husz elítéléséről és kivégzéséről szóló beszámolójának német fordítását, amelyben a próféciát még nem találjuk meg.)¹⁹ Ezt követően német teológus írók sora citálta a jövendölést, köztük Johann Bugenhagen, Johannes Mathesius vagy Philipp

¹⁴ Martin LUTHER, *D. Martin Luthers Werke, kritische Gesamtausgabe*, 30. Band, Dritte Abteilung, hrsg. Karl DRESCHER, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1910, 387, 18–22. (A továbbiakban: WA). Magyar fordításban: „Husz János rólam jövendölt, amikor Csehországban a börtönből ezt írja: »Ők most egy ludat fognak megsütöni, de száz év múlva egy hattyút fognak hallani énekelni, amit el kell szenvedniük.«” Vö. SZÉKELY, *i. m.*, 117.

¹⁵ Idézi Augusti, *i. m.*, 140–141. A Luther által említett 1416. természetesen hibás évszám, minthogy Huszt 1415-ben (július 6.) égették meg.

¹⁶ „Lutherus, Tomo 4. *Wittenbergensi Latino anni 1552. Commentarius* in Daniele fol. 334. Papam exterruit rumor et fama eius, cuius praecursor extitit Sanctus Joannes Hus, sicut illis vaticinatus est in spiritu cum dixit. Post centum annos Deo mihi que respondebitis. Item: Nunc quidem assabunt anserem (hoc enim vox ipsa Hus lingua Bohemica sonat), Cygnum vero, qui post me venturus est, non assabunt. Eventus vaticinium comprobavit. Exussus est anno 1416., haec autem contentio ob Indulgentias anno 1517. caepit.”

¹⁷ Vö. Augusti, *i. m.*, 139. Hauffen a fentebb említett tanulmányában már tényként kezeli, hogy a mondás magától Luthertől származik.

¹⁸ Johannes AGRICOLA, *Tragedia Johannis Huß welche auff dem Unchristlichen Concilio zu Costnitz gehalten allen Christen nützlich und tröstlich zu lesen*, Wittenberg, 1537. Idézi HAUFFEN, *i. m.*, 13.

¹⁹ Petrus <de Mladenovic>, *History vnd warhafftige geschicht, wie das heilig Euangelion mit Johan[n] Hussen ym Concilio zu Costnitz durch den Bapst vnd seinen anhang öffentlich verdampt ist, ym Jare nach Christi vnsers Herren geburt. 1414 Mit angehenckter Protestation des Schreibers, der bey allen stücken vnd puncten gewesen ist*, [Hagenau], 1529. Johann Agricola előszavával.

Melanchthon.²⁰ Husz szavait nemcsak német és latin költeményekben örökítették meg, de a vaticinációra történő latin nyelvű utalás a Husz János mártíromságát felidéző emlékkeretekben is látható.²¹ A mondás hitelessége mellett érvelők olyan szakértői véleményeket idéznek, melyek azt bizonyítják, hogy az érme a 15. században, nem sokkal Husz halála után készültek.²² A prófécia fő momentum, a hattyú később beépült a lutheránus szimbolikába is: gyakran ábrázolják Luthert hattyúval, és számos észak-németországi és hollandiai templom tetején találjuk ezt a madarat mint az evangélikus egyház jelképét. A 17. század elejétől egyre gyakrabban használják a hattyút a lutheránus városok címerállatként is.

Azonban nem ez az egyetlen Husz halálával kapcsolatban sűrűn emlegetett szállóige, melynek hagyományát magától Luthertől vezethetjük le. A közismert „Sancta simplicitas” fordulatot a legenda szerint akkor mondta volna Husz János, amikor a kivégzésének helyszínén egy öreg parasztasszonyt látott rőzsét hordani a halotti máglyára. Az anekdota forrását szintén Luthernél kell keresnünk: Husz börtönben írt leveleinek latin nyelvű kiadásához írt utószavában örökítette meg ezt a történetet.²³

Visszatérve a Husznak tulajdonított, de a fentebbiek alapján valószínűleg Luther-től származó lúd és hattyú allegóriára, azt már többen megállapították, hogy a mondás több forrás kombinációja.²⁴ Az egyik kútfő Husz János maga, aki a kivégzését megelőzően másfél évet töltött el a konstanzi börtönben, ahonnan számos levelet írt a hozzá hű barátainak. Az egyik ilyen levélben emlegeti magát *anserként*, azaz

²⁰ Johannes BUGENHAGEN, *Eine Christliche Predigt, uber der Leich und begrebnis, des Ehrwürdigen D. Martini Luthers*, Wittenberg, 1546, B1. Johann MATHESIUS, *Sarepta oder Bergpostill Sampt der Jochimßthatischen kurtzen Chroniken*, Nürnberg, 1562, 93. Philipp MELANCHTHON, *Chronicon Carionis*, Witebergae, 1572, 634. Mindhárom idézi HAUFFEN, *i. m.*, 14–16.

²¹ A német és latin nyelvű verset közli Augusti, *i. m.*, 133. Az emlékérem mindkét lapját közli Gerdes, *i. m.*, 52. A fejedalon Husz János mellképe látható Joa. Hus felirattal. A képet a niceai hitvallásból származó idézet övezi: „Credo unam esse ecclesiam sanctam catholicam.” Az írásoldalon a máglyára kötözött Husz teljes alakos képe látható ezzel a felirattal: „Jo. Hus anno a Christo nato 1415. condemnatur.” A külső peremen található a legenda, vagyis az érem fő felirata: „Centum revolutis annis Deo respondebitis et mihi.”

²² Vö. Gerdes, *i. m.*, 51. Gerdes egy Schott nevű királyi antikvárius véleményére hivatkozik.

²³ Maga Luther írja, hogy a mondás Szent Jeromostól származik. Vö. *Nachwort zu Johann Agricolas deutscher Übersetzung von Hus' Konstanzer Gefangenschaftsbriefen*, WA, Bd. 50, 38, 14. „Hat auch gesehen ein armes Bäuerlein Holz zutragen, und mit sanftem Lächeln gesprochen das Wort Sancti Hieronymi: Sancta simplicitas, Ach du heilige Einfalt.” Vö. David S. Schaff, *John Huss – his life, teachings and death – after five hundred years*, New York, C. Scribner's sons, 1915, 258. A később szállóigévé lett mondás eredeti szövegkörnyezetét Szent Jeromos egyik levelében találjuk: „Venerationi mihi semper fuit non verbosa rusticitas, sed sancta simplicitas.” Vö. *Epistula 57*. = Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae, Pars I: Epistulae FLXX*, recensuit Isidorus Hilberg, Vindobonae, F. Tempsky, 1910 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 54), 525, 20–21.

²⁴ Ioannes Gerhardus, *Loci theologici: Cum pro adstruenda veritate tum pro destruenda quorumvis contradicentium falsitate*, Berolini, 1867, 582. Dirk Gertrudus van der Horst, *Disputatio de Hussi vita praesertimque illius condemnati causis*, Amstelodami, 1837, 62. Herbert Brook, *The dawn of the reformation*, II, London, Charles H. Kelly, 1902, 365.

lúdként.²⁵ A mondás másik forrása nem is Husz Jánoshoz köthető, hanem a tanítványához Prágai Jeromoshoz (1375 k.–1416. május 30.), aki csaknem egy évvel Husz kivégzése után halt mártírhalált. A hagyomány szerint, amikor a konstanzi zsinat kimondta a halálos ítéletet, ezzel a szavakkal fordult az őt elítélőkhöz: „Ac appello ad celsissimum simul et aequissimum iudicem Deum omnipotentem ut coram eo *centum annis revolutis* respondeatis mihi.”²⁶ Ezt a zsinati bírákhoz intézett, „fenyegetést” egyetlen forrás örökítette meg csupán, és később innen idézték számosan. Az ismeretlen szerző munkája az *Alia de Eodem Narratio* (vagyis [a Prágai Jeromosról] szóló másik beszéd) címmel jelent meg a *Historiae et monumentorum Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis* című mű második kötetében.²⁷ Az ugyan- csak ebben a kötetben szereplő írás, amely részletesen és hiteles módon számol be Jeromos peréről, az ítélet kihirdetéséről és magáról a kivégzésről, magától Poggio Bracciolinótól származik, ő azonban nem említi Jeromos ezen mondását.²⁸ Hasonlóképpen Aeneas Sylvius *Historia Bohemicájában* sem találjuk Prágai Jeromos említett szavait.²⁹ Luther tehát valószínűleg az említett *Narratiót* olvashatta, ám tévedésből vagy szándékosan – azért hogy a „száz év” említésével a jóslatot magára vonatkoztathassa – Prágai Jeromos utolsó szavait Husz János szájába adta, ami azt is megmagyarázná, hogy miért teszi Husz halálát hibásan 1416-ra, amint azt fentebb olvastuk. Hauffen szerint nem Luther keverte össze a két cseh mártír utolsó szavait, hanem egy olyan forrást olvasott, ahol azok már eleve egybe voltak illesztve.³⁰ A jóslatról vélhetőleg a Wittenbergben tartózkodó cseh kelyhesektől értesült, akiktől Husz írásait is megkapta.³¹ Hauffen ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra is, hogy a Husz-jövendölést ne egyszerűen filológiai kérdésként kezeljük, hanem annak hagyománynak a részeként, amely bővelkedik a Luthert akár már életében övező jóslatokkal.³²

A Husznak tulajdonított prófécia főbb elemei tehát Husz János lúd-metaforájából (anser) és Prágai Jeromos állítólagos jövendöléséből (*centum annis revolutis*)

²⁵ „Prius laqueos, citationes et anathemata Anseri paraverunt, et jam nonnullis ex vobis insidiantur: sed quia Anser animal cicur, avis domestica, suprema volatu suo non pertingens, eorum laqueos [non] rupit, nihilominus aliae aves, quae verbo Dei et vita volatu suo alta petunt, eorum insidias *conterent*. (...) Et haec eadem veritas pro uno Anseri infirmo et debili multos falcones et aquilas, quae acie oculorum alias aves superant, Pragam misit, hae alte gratia dei volitant, et Christo jesu alias aves rapiunt, qui illos corroborabit, et omnes fideles suos confirmabit.” *Documenta magistri Joannis Hus: vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam*, ed. F. PALACKÝ, Pragae, F. Tempsky, 1869, 39–40.

²⁶ Vö. H. Brook, *i. m.*, 365, valamint J. Gerhardus, *i. m.*, 582. Mindketten rosszul adják meg az idézet lelőhelyét. (Helyesen: *Historiae et monumentorum Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis* [...], Tomus secundus, [Nürnberg], 1715, 531.)

²⁷ Uo., 528–532. Ebből az írásból idézi a mondást Joachim Camerarius is. Vö. J. Camerarius, *Narratio de fratribus orthodoxorum Ecclesiarum in Bohemia*, Heidelbergae, 1605, 238.

²⁸ G. F. Poggio Bracciolini, *Epistola ad Leonardum Aretinum* = *Historiae et monumentorum Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis* [...], Tomus secundus, [Nürnberg], 1715, 532–534.

²⁹ Aeneas Sylvius, *i. m.*

³⁰ Hauffen, *i. m.*, 5.

³¹ Uo.

³² Hauffen, *i. m.*, 6–7.

állnak össze. A kérdés az, hogy a „hattyú” említése honnan származik. A keresztény szimbolikában a hattyú a mártíromság jelképe, a Husz-prófécia szerint viszont éppen a hattyú fog győzedelmeskedni: őt már nem lehet majd elhallgattatni, megégetni. A kérdés azért sem felesleges, mert Husz János levelének fentebb idézett profétikus részletében az áll, hogy a gyöngye ludat éles szemű sólymok és sasok követik majd, nem pedig egy hattyú. Miért nem sólyom vagy sas lett Luther választott madara? Hauffen szerint azért, mert az említett ragadozómadarak élesszeműek ugyan, de nem énekelnek, nem úgy a hattyú, pontosabban az énekeshattyú, a *Cygnus musicus*.³³ Ezen felül Augusti és Hauffen is megtalálta Luthernél azt a helyet, ami „alludál” a lúd-hattyú allegóriára. A német reformátor 1518 márciusában ugyanis ezt írta X. Leó pápának: „[...] sed cogit necessitas, me anserem strepere inter olores”, vagyis „a szükség visz rá, hogy én a lúd, hattyúk között gágogjak.”³⁴ Luther a pályája elején szerényen a Husz-féle szelíd lúdhhoz hasonlította magát, és a hattyúk alatt itt még a klasszikus műveltséggel felvértezett humanistákat érti. Míg azonban ez utóbbiak egyszerű hattyúk (*olores*), ő a későbbiekben a Husz jövődölésének megfelelően énekeshattyú (*Cygnus musicus*) lesz, aki énekével megújítja a keresztény vallást.³⁵ Hauffen ugyanakkor arra is rámutat, hogy a lúd és hattyú ellentétbe állítása már Luther idejében is számos német közmondás és lírai alkotás témája volt, nem beszélve a hattyú motívum klasszikus irodalmi, német mitológiai és néprajzi gyökereiről.³⁶

Hosszan lehetne még értekezni a lúd és hattyú allegória eredetéről, recepciójáról és utóéletéről, ám ez jelentősen meghaladná a jelen tanulmány terjedelmi korlátait. Visszatérhetünk viszont írásunk apropójához, vagyis Pázmány *Feleleté*-nek ominózus mondatához, amely azt veti Luther szemére, hogy az „ujjából szopta” Husz János jövődölését. Az eddigi kutatások fentebbi összefoglalása után igazat kell adjunk Pázmánynak: Luther előtt valóban nincs nyoma, „múltja” a jövődölésnek. Hozzá kell tennünk azonban, hogy annál nagyobb lett a „jövője”: sokan és sokszor idézték és idézik manapság is, mert tömören, a lúd-hattyú allegóriának köszönhetően már-már emblémaszerűen fogalmazza meg a huszizmus és a lutheri reformáció közti folytonosságot, és ez utóbbinak a sikerét.

³³ HAUFFEN, *i. m.*, 11.

³⁴ WA, I, 529. Németül idézi Augusti, *i. m.*, 143 és Hauffen, *i. m.*, 10.

³⁵ Hauffen rámutat, hogy maga Luther nevezi egy helyen írásait énekeknek (*Lieder*). Hauffen, *i. m.*, 11.

³⁶ Elég ha csak arra gondolunk, hogy az északi germán (skandináv) mitológiában a valkűrök hattyú képében is megjelenhetnek. A német hagyományban Lohengrinnek hattyúfogata van, ami a tisztaság, a szűziesség jele. Az európai kultúrában a hattyú a költészet jelképe és a költői halhatatlanság megtestesítője. Vö. *Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. Pál József, Újvári Edit, Bp., Balassi, 2001, 201–202.

